

Melita Švob, Sonja Podgorelec, Karmen Brčić,
Vlasta Đuranović

*Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
Zavod za zaštitu majke i
djece, Zagreb*

Primljeno: 15. 10. 1989.

UKLJUČIVANJE DJECE POV RATNIKA U ŠKOLE

SAŽETAK

Analiziran je dio istraživanja »Problemi djece migranata« proveden na uzorku djece povratnika iz SR Njemačke u škole grada Zagreba. Ispitivana su djeca od 10 do 15 godina koja su najmanje pet godina živjela u Njemačkoj i u Jugoslaviju se vratila u zadnje tri godine. Zadatak ovog članka bio je prikazati stavove djece povratnika i kontrolne grupe neemigrantske djece prema školi te osnovne probleme na koje djeca povratkom iz inozemstva (i drugoga školskog sistema) nailaze uključujući se u jugoslavenske škole. Osnovu analize činili su rezultati upitnika sastavljenog od 20 originalnih pitanja Schallerova testa nadopunjenog pitanjima o poteškoćama u upotrebi materinjeg jezika, o razlici u nastavnom radu između njemačkih i jugoslavenskih nastavnika i sl. Schallerov test mjeri stavove djece prema školi. Postavljena pitanja čine faktore određenog odnosa (pozitivnog ili negativnog) prema pojedinoj školskoj situaciji: I faktor ispituje generalni stav učenika prema školi; II faktor prilagođavanje suučenicima; III faktor strah od razreda; IV faktor psihosomatske reakcije; V faktor školski rad i VI inferiornost u školi.

Rezultati ovog upitnika pokazuju da učenici povratnici, isto kao i učenici kontrolne grupe jednako iskazuju negativan stav prema školi, podjednako se uključuju u razrednu sredinu i nemaju većih problema da ih suučenicima prihvaćaju, a jedni i drugi ponekad se osjećaju inferiornim u školi. Razlike u odnosu primijetili smo u pojavi straha pred razredom (izraženiji kod povratnika), psihosomatskim reakcijama na školu i brizi o školi (izraženije kod konkretne grupe). Najveće poteškoće učenici povratnici imaju s materinjim jezikom, povješću i zemljopisom, iako su njih 86 od 100 pohađali dopunsku školu u Njemačkoj.

Uvod

Istraživanja »druge generacije«¹ migranata, djece jugoslavenskih radnika na radu u inozemstvu, rijetko se bave djecom koja su se vratila u zemlju porijekla (svojih roditelja). Rasprostranjeno je shvaćanje da se radi o povratku i reintegraciji djece primarno socijalizirane u jugoslavenskom društvu, te se zbog toga ne očekuju veći problemi povratkom u zemlju.

¹ Prema definiciji Evropskog savjeta »drugom generacijom« migranata smatraju se djeca stranih imigranata koja su rođena u zemljama rada ili su se priključila roditeljima. Lebon (12) drugom generacijom naziva mlade strance starosti do 25 godina koji se nalaze u zemljama rada. Widgren (22) drugom generacijom smatra djecu koja su rođena u zemljama rada njihovih roditelja ili su se njima priključili, ali dobná granica snižena je do njihove 20-e godine.

U većini slučajeva danas se vraćaju djeca rođena u zemljama rada njihovih roditelja, ili ona djeca koja su u te zemlje došla mala, pa nisu nikada živjela (ili vrlo kratko, do treće godine) u Jugoslaviji. Njihova je socijalizacija tekla u drugome društvenom, kulturnom i školskom sistemu, i bila opterećena posebnim i često nepovoljnim položajem njihove migrantske obitelji.

U pristupu problemima djece »povratnika« iz inozemstva u našoj se zemlji ponavljaju neke greške koje su postojale u odnosu zemalja primitka prema djeci migranata.

Navest ćemo neka značajnija istraživanja migrantske djece u inozemstvu koja su imala odlučujući utjecaj na politiku prema njima. Schrader i suradnici (17) podijelili su migrantsku djecu u grupe prema starosti u kojoj su došli u Njemačku: malo dijete, predškolsko dijete, školsko dijete itd. Uz tako formirane starosne grupe vezali su navodnu sposobnost djece za integraciju u novo društvo. Djeca koja su rođena u Njemačkoj ili su u nju došla kao mala, smatralo se, neće imati problema i vrlo će se brzo integrirati. Toj se grupi zato i poklanja najmanje pažnje u zemljama primitka. Problemi integracije djece koja su migrirala u predškolskoj dobi riješit će se uključivanjem u školski sistem. Najviše pažnje posvećeno je djeci koja su migrirala u školskoj dobi i njihovoj resocijalizaciji, pri čemu je najveću ulogu trebala odigrati škola.

Kako je naglasak u pedagogiji sa stranom djecom bio na poznavanju njemačkog jezika (11), tako su i problemi djece migranata reducirani često na njihove govorne probleme. Pri tom je zanemarena ukupna socijalizacija strane djece, njihova pravna i socijalna diskriminacija i politička nesigurnost (1).

Smatrano je da se djeca koja su migrirala u adolescentnoj dobi, dakle omladina, teško integrira te je kao grupa potpuno marginalizirana, pa je taj stav iskorišten kao argument za snižavanje dobne granice do koje se dopušta ulazak mladih stranaca (sa 18 na 16 godina).

Odnos društva zemalja rada prema stranim radnicima proteže se i na njihovu djecu. Ona su opisana kao osobe s poteškoćama u razvoju ličnosti, s krizom identiteta, kao osobe sklone kriminalu pa sve do toga da se jasno izražava rasna netrpeljivost prema njima (1). Za probleme koje djeca migranata imaju ili ih stvaraju okrivljuju se tradicionalni odnosi u migrantskim obiteljima, neškolovanost roditelja, primitivnost migranata, njihova neintegriranost ili orijentiranost na povratak u zemlju porijekla.

Praksa je pokazala da migrantska djeca imaju, bez obzira na zemlju rođenja, manje šansi za dobro školovnje i zapošljavanje.²

Tako djeca rođena u SR Njemačkoj imaju natprosječno visoku zastupljenost u školama za djecu s poteškoćama u razvoju (specijalne škole — »Sonderschule«).³

Mogu li se djeca školovana u takvim uvjetima u Njemačkoj (i u drugim zemljama imigracije) nakon dolaska u Jugoslaviju bez poteškoća uklopiti u novi školski sistem, a da se ne poduzimaju mjere kako bi im se to olakšalo?

² Strana se djeca u sekundarnom školovanju usmjeravaju pretežno u stručne škole, u kraće tipove školovanja i slabije vrste škola koje daju minimalne kvalifikacije. Mnogi strani učenici napuštaju škole ili ne stječu prave kvalifikacije. Kako se u industriji razvijenih zemalja potražnja za nekvalificiranim radnicima smanjuje, strana je omladina u nepovoljnijem položaju od njihovih roditelja koji su se zapošljavali u vrijeme potražnje za nekvalificiranim radnom snagom. To potvrđuju i podaci o nezaposlenosti strane omladine.

³ U općeobrazovnim školama SR Njemačke bilo je školske godine 1985/86 ukupno 665.899 stranih učenika, od kojih 81.844 učenika porijeklom Jugoslavena. Specijalne škole iste godine pohađalo je 39.364 strana učenika, od toga 3.466 učenika porijeklom Jugoslavena.

Teoretski okvir istraživanja

Analizirajući odnos prema učenju materinjeg jezika djece migranata (jezik zemlje porijekla roditelja) u SR Njemačkoj, primijećeno je da je materinji jezik dugo vremena tretiran isključivo kao instrument koji će djeci omogućiti uspješnu reintegraciju nakon povratka u zemlju porijekla. Neki su autori smatrali da učenje materinjeg jezika smanjuje mogućnost integracije djece u njemačko društvo. Ponegdje je učenje materinjeg jezika svedeno na učenje stranog jezika unutar redovitog školskog programa. U dijelu literature smatralo se da je bilingvizam strane djece nemoguć, već će se kao rezultat ravnopravnog učenja dvaju jezika razviti »polujezičnost«, tj. nedovoljno poznavanje i materinjeg i njemačkog jezika. Ni noviji koncept interkulturalizma društava zemalja primitka ne osigurava povoljniji tretman materinjeg jezika djece stranaca.

Rezultati istraživanja komunikacijskog dosega materinjeg jezika djece jugoslavenskih migranata ukazuju na skromnu i ograničenu upotrebu jezika i to samo s roditeljima i samo u nekim situacijama (u kući), a tako se jezik ne usvaja i ne razvija (13). Materinji jezik kojim govore djeca u inozemstvu je, prema rezultatima istraživanja provedenog na uzorku učenika dopunske škole u Beču (21), karakteriziran sirovom jednostavnom strukturom, bez veznika ili s pogrešnim veznikom, s ograničenom upotrebom pridjeva. Učenici se izražavaju ekspresivnom simbolikom. Dio djece koja polaze dopunsku školu u Francuskoj svoje misli neprestano prevode s francuskoga na »svoj« materinji jezik. Između sebe djeca govore francuski i francuski je njihov emocionalni govor (3).

Dopunske škole za jugoslavensku djecu u inozemstvu zamišljene su kao središnje mjesto upoznavanja jezika i kulture zemlje porijekla njihovih roditelja i kao jedan od temeljnih činilaca njihova nacionalnog i kulturnog identiteta. Uvjeti dopunske nastave druge generacije jugoslavenskih migranata nisu jednaki u svim zemljama i ovisе o mnogim faktorima: odnosu zemlje imigracije i njezina školskog sistema prema takvoj nastavi, odnosu nastavnika dopunske nastave i njihove stručnosti, adekvatnost nastavnog programa, zainteresiranost migrantske djece i njihovih roditelja za pohađanje dopunske škole. Prema istraživanju provedenom na uzorku polaznika dopunske škole u Zapadnom Berlinu (20) pohađanje dopunske škole dodatno opterećuje djecu i njihov je odnos prema toj školi negativniji od odnosa prema njemačkoj školi.

Postavlja se pitanje je li pohađanje dopunske škole u inozemstvu dovoljno priprema za uspješno uključivanje djece u jugoslavenske škole i društvo pri njihovu povratku u Jugoslaviju.

Kakve probleme imaju djeca povratnici pri uključivanju u novu školu nakon povratka iz inozemstva? Kakav je njihov stav prema nastavi, suučenicima, nastavnicima i drugim aspektima školskog života u prve tri godine nakon povratka? Pokušat ćemo odgovoriti prezentirajući u nastavku teksta dio istraživanja⁴ »Problemi djece migranata (socijalni, psihološki, zdravstveni)«.

⁴ Istraživanje djece povratnika iz Njemačke radi se u suradnji sa Centre of mental health u Ateni koji upotrebom istih metoda istražuje grčku djecu povratnika iz Njemačke, i sa Zavodom za zaštitu majki i djece u Zagrebu.

Cilj istraživanja

Cilj je utvrditi položaj i probleme djece zahvaćene procesom migracije. Istraživanjem se želi obuhvatiti djecu koja žive u inozemstvu, djecu koja su se vratila iz inozemstva u Jugoslaviju kao i djecu koja nisu nikada migrirala ali njihovi roditelji rade u inozemstvu. Dio istraživanja kojim ćemo se dalje u tekstu upoznati bavio se uzorkom djece povratnika iz SR Njemačke sa šireg područja grada Zagreba. Cilj tog dijela istraživanja bio je utvrditi rast i razvoj djece povratnika i probleme njihove adaptacije u novu sredinu u koju su se vratili.

Zadatak ovog članka jest prikazati stavove djece migranata i kontrolne grupe neemigranata prema školi i osnovne probleme na koje djeca povratnikom iz inozemstva (SR Njemačke) nailaze uključujući se u jugoslavenske škole.

Radna hipoteza zadatka jest: Postoji razlika u odnosima i stavovima prema školi između učenika povratnika iz inozemstva i učenika koji nisu migrirali (kontrolne grupe).

Metode istraživanja

U istraživanju je upotrebljena metoda upitnika i obavljen zdravstveni pregled djece povratnika i kontrolne grupe.

Primijenjeni su slijedeći upitnici:

1. DEMOGRAFSKI UPITNIK sadrži osnovne podatke o učeniku i njegovim roditeljima, o vremenu i zemlji migracije, o školskoj spremi i poslu roditelja, stambenim i obiteljskim prilikama, školovanju učenika i o njegovu zdravstvenom stanju. Ovaj upitnik, uz pomoć anketa, ispunjava roditelj ili staratelj djeteta.
2. ASCHENBACHOVIM UPITNIKOM roditelji ili staratelji djece odgovaraju na niz pitanja o ponašanju djeteta i problemima koji ukazuju na eventualne zdravstvene i psihološke probleme.
3. ASCHENBACHOVA »ČEK LISTA« ispituje socijalnu kompetenciju djece (druženje, hobiji, sportske i kulturne aktivnosti, zaduženja u kući, učenje i problemi u vezi sa školom). Upitnik popunjava ili dijete ili roditelj.
4. RUTTEROV UPITNIK jednostavan je test kojim se otkrivaju eventualni poremećaji ponašanja učenika (agresivnost i oblici asocijalnog ponašanja). Upitnik popunjava nastavnik koji dobro poznaje učenika; zato su to najčešće razrednici.
5. ZDRAVSTVENI UPITNIK ispunjavaju liječnici pedijatri Zavoda za zaštitu majke i djece u Zagrebu na osnovi pregleda djeteta, pregleda zdravstvenih kartona i mjerenja osnovnih parametara djetetova rasta i razvoja (antropološka mjerenja).
6. SCHALLEROV TEST (15) bavi se mjerenjem stavova djece prema školi, njihovim osjećajima prema raznim aspektima školske situacije: odnosu prema zahtjevima škole i odnos prema suučenicima. Ovaj upitnik popunjavaju učenici, i on će biti predmet analize u ovom članku. Stoga ćemo detaljnije opisati ovaj test i način njegove primjene, kao i razlog zašto je uvršten u istraživanje.

Iako postoji dosta radova koji se bave različitim aspektima prilagodavanja djece na novu školu, većina ne uključuje testove o stavovima učenika. Obično se razmatraju akademski aspekti kao što je uspjeh u školi (16), popularnost novodošlih učenika u razredu (23), asimilacija u razrednu sredinu (24), druženje u razredu (5), prihvaćanje od vršnjaka (4), izoliranost pojedinca u razredu (14) i sl.

Prihvaćeno je mišljenje kako je jedan od najvažnijih aspekata dječje prilagodbe na školu djetetovo osobno doživljavanje uspjeha i neuspjeha u pojedinim školskim situacijama.⁵ Schallerov upitnik sastoji se originalno od 38 pitanja raspoređenih u grupe koje čine faktor određenog odnosa (pozitivnog ili negativnog) prema pojedinoj školskoj situaciji i školi općenito. Tako faktor I ispituje generalni stav učenika prema školi, faktor II prilagodavanje suučenicima, faktor III strah od razreda, faktor IV psihosomatske reakcije koje izaziva škola, faktor V toleranciju ometanja nastave (npr. buka u razredu i sl.), faktor VI put do škole, faktor VII školski rad i faktor VIII osjećaj inferiornosti u razredu.

Za potrebe ovog istraživanja u upitnik je uvršteno 20 originalnih pitanja Schallerova testa. Izostavljena su pitanja faktora V — tolerancija ometanja, jer je bilo nemoguće provjeriti uvjete u pojedinim školama (buku i sl.) kao i pitanja faktora VI — put do škole, također zbog vrlo različitih prometnih uvjeta na putu do škole i u našoj i zemljama inozemstva.

S obzirom na specifičnost uzorka u ovom istraživanju (uzorak djece koja su se vratila iz SR Njemačke), u istom upitniku postavljeno je još nekoliko pitanja: o poteškoćama upotrebe materinjeg jezika (govorenje, čitanje i pisanje), o razlici nastave između njemačkih škola i škola u Jugoslaviji, što djeci nedostaje od onoga što su imali u Njemačkoj, što je bolje ili lošije u Jugoslaviji nego u Njemačkoj te da li ih ovdje suučenicima smatraju »strancima«, »Nijemcima« i sl.

Originalni Schallerov upitnik na svako pitanje daje skalu od 5 mogućih odgovora rangiranih od krajnje negativnog do visoko pozitivnog stava. Nakon provedenog pilot-testiranja ovim upitnikom odlučili smo se koncentrirati na intenzitet stava u 3 ponuđena odgovora (nikad, ponekad i često) zbog prevelike raspršenosti odgovora s obzirom na veličinu uzorka.

Na svako pitanje dijete je moglo odgovoriti jednim od odgovora: pozitivnim (koje je nosilo 0 bodova), srednjim (1 bod) i negativnim (2 boda). Svi odgovori (bodovi) koji čine pojedini faktor za svakog su ispitanika zbrojeni i podijeljeni brojem postavljenih pitanja. Ukoliko je dobiveni rezultat bio iznad 0,40 (prema uputi Schallerova testa) zaključivano je da je odnos učenika prema mjerenom faktoru negativan.

Uzorak

Istraživanje je izvršeno na djeci od 10 do 15 godina (učenicima IV, V, VI, VII i VIII razreda osnovne škole i I razreda srednje škole). Sastavljena je eksperimentalna grupa učenika-povratnika iz SR Njemačke na području Zagreba, koji su najkraće 5 godina živjeli u Njemačkoj i u zadnje 3 godine vratili se u Jugoslaviju. Kontrolnu grupu učenika izabrali smo od učenika istih razreda i škola koje pohađaju »povratnici«, podjednakog školskog uspjeha i sličnog socioekonomskog statusa.

⁵ Razlog upotrebe Schallerova testa jest mogućnost procjene učenikova stava prema školi.

Uvjet o dužini boravka u inozemstvu i povratka u zadnje 3 godine određen je prema vremenu potrebnom za uključivanje u novo društvo, usvajanje normi i modalnih obrazaca ponašanja u društvu, kao i prema vremenu kad se javljaju najveći mogući problemi adaptacije na novu sredinu zbog prisutnih još neizbrisanih elemenata »starog« socijalnog učenja.

Eksperimentalna grupa sastavljena je prema evidenciji nostrificiranih školskih diploma (svjedodžbi) djece koja se vraćaju iz inozemstva u Zagreb i prema podacima dobivenim iz školskih dispanzera i škola (od školskih pedagoga). U školama grada Zagreba (zajednici općina) prema evidenciji Komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu u školskim godinama 1986/87, 1987/88 i 1988/89 bilo je 260 djece »povratnika«. Od tog broja neki su bili povratnici iz prekomorskih zemalja, zatim djeca iz zapadnoevropskih zemalja (osim iz SR Njemačke), te djeca detaširanih radnika i diplomata. Učenika iz Njemačke vratilo se 130 i njima su upućeni pozivi za anketiranje i pregled. Ustanovili smo da se 23-oro djece u međuvremenu vratilo u Njemačku, a za 7-oro pošta je ustanovila da su nepoznati na adresi dobivenoj iz evidencije. Tako je u uzorak ušlo 100 djece-povratnika. Prema broju ispitanika eksperimentalne grupe, izabrano je i 100 učenika kontrolne grupe.

Karakteristike ispitanika

U eksperimentalnoj grupi ispitanika (dalje u tekstu E) anketirano je 55 učenika polaznika iz 29 zagrebačkih osnovnih škola i 45 učenika iz 18 srednjih škola.

Prema spolu, u grupi E bio je ispitivan 51 dječak i 49 djevojčica. U dobi od 10 do 12 godina anketirano je 30 učenika, a od 13 do 15 godina 70.

Prema navedenim karakteristikama grupe E sastavljena je i kontrolna grupa »neemigranata« (dalje u tekstu K).

Djeca grupe E većinom su rođena u Njemačkoj (73⁰/₀) ili su u Njemačku otišla do svoje treće godine (17⁰/₀). Tako se pokazala točnom pretpostavka da se danas vraćaju mahom djeca rođena u zemljama imigracije, čija je socijalizacija tekla u drugom kulturnom sistemu i koju ne možemo nazivati povratnicima. U pretškolskoj i ranoj školskoj dobi otišlo je 10 učenika (10⁰/₀).

Sva su djeca u Njemačkoj boravila zajedno s roditeljima i ostalim članovima uže obitelji. U Jugoslaviju se zajedno sa cijelom obitelji vratilo samo 36⁰/₀ djece, 37⁰/₀ vratilo se samo s majkom dok je otac sam ili sa nekim od ispitanikove braće i sestara ostao u Njemačkoj. Mnogo rjeđe u Njemačkoj je ostala majka a učenik se vratio samo s ocem (4⁰/₀). Bez oba roditelja vratilo se 18⁰/₀ učenika. Iz podataka možemo zaključiti da je povratak u Jugoslaviju praćen razdvajanjem obitelji (u nekim slučajevima ponovnim) i stvaranjem bilocirane migrantske obitelji (2). Takvu je značajku imalo i prvo razdoblje migracija u inozemstvo, kada su najprije odlazili odrasli članovi obitelji (najčešće otac).

Četrdesetero djece vratilo se u toku zadnje godine (40⁰/₀), četrdesetero u zadnje dvije (40⁰/₀), a njih dvadeset (20⁰/₀) već je oko tri godine u Jugoslaviji.

Rezultati istraživanja

Primijenjeni Schallerov test analiziran je s obzirom na pojedine faktore odnosa učenika prema školi. U nekim faktorima izdvojili smo i pojedina pitanja kako bismo izdvojili glavne probleme koje su ispitanici istakli. Zbog pojašnjenja i kontrole pojedinih stavova, u analizi rezultata koristili smo se i nekim odgovorima iz drugih upitnika.

I faktor — odnos učenika prema školi

Ovaj faktor obuhvaća pet pitanja kojima se ocjenjuje generalni stav učenika prema školi. To su sljedeća pitanja:

1. Smatraš li da je u tvojoj školi zabavno?
2. Smatraš li da je škola teška?
3. Osjećaš li da te škola tlači, ugnjetava, izaziva tjeskobu?
4. Misliš li da je nastava zanimljiva i šarolika?
5. Jesi li ikad poželio da ne ideš u školu nego da ostaneš kod kuće i radiš što te volja?

Rezultati pokazuju kako obje grupe imaju negativan odnos prema školi: E 83⁰/₀, K 77⁰/₀. Nema značajne razlike i kad se uzorak promatra po spolu. Ako se odnos prema školi promatra s obzirom na uzrast učenika, kod mlađih (10—12 godina) i starijih (13—15) učenika grupe E ne zamjećuje se značajno različiti odnos: u podjednakoj proporciji javlja se negativan stav. Kod grupe K jasno su izražene razlike s obzirom na uzrast. Mlađi ispitanici iskazuju pozitivniji odnos prema školi (njih 42,5⁰/₀) nego stariji (13,5⁰/₀), pri čemu je naglašen negativan odnos učenika upisanih u prvi razred srednje škole (čak 88,9⁰/₀ iskazuje negativan stav). Rezultati upućuju na zaključak kako je odnos učenika prema školi znatno uvjetovan promjenom školske sredine bez obzira radi li se o djeci migrantima ili djeci »neemigrantima«.

Promjene koje učenici doživljavaju mijenjajući sredinu osnovne škole prijelazom u srednju kod grupe K izaziva podjednako negativan odnos kao i kod grupe E.

I jedni i drugi učenici, E i K, podjednako smatraju da je škola teška, da ih »tlači« i u podjednakom broju žele da ponekad izostanu s nastave. Smatraju da je nastava opterećena mnoštvom nepotrebnih činjenica i u velikom broju nezadovoljni su načinom nastave.

II faktor — odnos sa suučenicima

Odnos prema suučenicima mjereno je trima pitanjima:

1. Imaš li u razredu dobrog prijatelja?
2. Zabavljaš li se sa tvojim suučenicima (je li ti ugodno)?
3. Zabavljaš li se za vrijeme odmora?

Samo četvero djece u jednoj grupi i četvero u drugoj nemaju u razredu dobrog prijatelja. Nema značajne razlike niti u odgovoru na pitanje kako se zabavljaju u razredu s vršnjacima: podjednako se osjećaju osamljeni za vrijeme odmora ili se zabavljaju loše, i to nešto više ističu učenici grupe K (36⁰/₀ K prema 31⁰/₀ E).

S obzirom na uzrast, mlađi učenici obje grupa imaju manje problema sa suučenicima nego stariji. Osobito su problemi u komunikaciji izraženi kod učenika I-ih razreda srednje škole (40⁰/₀ učenika K i 28⁰/₀ učenika E).

Odgovori na dodatno pitanje »Smatraju li te suučenicima strancem, Nijemcem?« koje je postavljeno ispitanicima grupe E, 63⁰/₀ je odgovorilo »nikada«, 20⁰/₀ »ponekad«, a 14⁰/₀ »često« (3⁰/₀ bez odgovora).

Analizom ovog faktora moguće je zaključiti da djeca povratnici iz odabranog uzorka nemaju većih problema s uključivanjem u grupu vršnjaka od djece koja nisu nikada migrirala, te da su jednako dobro prihvaćena u razrednu zajednicu. Ako se problemi učenika grupe E promatraju s obzirom na dužinu boravka nakon povratka u Jugoslaviju, jasno je da se problemi ne

smanjuju dužinom boravka u Jugoslaviji (prva godina boravka 25⁰/₀, dvije godine 30⁰/₀, do tri godine boravka čak 45⁰/₀ ima probleme s drugovima iz razreda.)

O problemu prilagođavanja na grupu vršnjaka (suučenika) u školi postoji mišljenje da je prvi dojam grupe prema došljaku najvažniji (4, 24). Tako je Downie (4) konstatirao kako djeca migranti dostignu najveće socijalno prihvaćanje u novoj školi nakon najmanje jedne, a najviše tri godine. Studija Zillera i Behringera (24) o asimilaciji novodošlih učenika u razred pokazuje da nakon prvog razdoblja relativno visokog prihvaćanja (prvi tjedni) ono počne opadati da bi se nakon petog tjedna od dolaska učenika prihvaćanje ustalilo na istom nivou.

Uzorkom u ovom istraživanju obuhvaćena su djeca predadolescentne ili predpubertetne dobi (11/12 do 13/14 godina) i djeca u ranoj adolescentnoj dobi ili u pubertetu (13/14 do 17/18 godine), a to je doba u kojem je utjecaj vršnjaka velik i prihvaćanje ili neprihvaćanje od drugova ima vrlo veliku važnost za razvoj ličnosti, samopouzdanje, raspoloženje i cjelokupni razvoj.

III faktor — strah od razreda

Ovaj faktor mjereno je odgovorima na slijedeća pitanja:

1. Ideš li rado na ploču?
2. Misliš li da je neugodno izići pred razred (pojaviti se pred razredom)?
3. Postaneš li nervozan i zabrinut kada glasno čitaš u razredu?

U odgovorima na navedena pitanja postoje značajne razlike između učenika grupe E i grupe K. Razlike u odgovorima na prvo pitanje nema, ali je značajno veći broj negativnih odgovora grupe E na drugo i treće pitanje.

Strah od razreda veći je u učenika grupe E (67⁰/₀ osjeća strah) nego u učenika grupe K (49⁰/₀). Ako obje grupe promatramo s obzirom na uzrast, primijetit ćemo kako mlađa grupa učenika (do 12 godina) grupe E u čak 70⁰/₀ slučajeva pokazuje strah od razreda naspram samo 24⁰/₀ učenika grupe K. I kod starijih grupe E (13 do 15 godina) strah je značajno izraženiji (u 65,7⁰/₀) nego u grupi K (45,4⁰/₀). Najizraženije strah od razreda osjećaju i jedni i drugi učenici I razreda srednje škole (55,5⁰/₀ svih učenika srednjih škola).

Veći strah od razreda kod učenika eksperimentalne grupe u odnosu na kontrolnu možemo protumačiti kao problem adaptacije na novu sredinu uvećan za nelagodnost i nesigurnost zbog nedovoljnog znanja materinjeg jezika i nemogućnosti izražavanja.

Poteškoće u adaptaciji prijelazom iz osnovne u srednju školu izražene su kod obje grupe jer većina učenika grupe K tada prvi put mijenja razrednu sredinu iako je izraženiji strah učenika migranata. (E 68,2⁰/₀, K 45,4⁰/₀).

IV faktor — psihosomatske reakcije

Psihosomatske reakcije ispitanika na školu mjerene su odgovorima na pitanja:

1. Boli li te ikada trbuh prije odlaska u školu?
2. Je li ti loše prije nego što kreneš u školu?
3. Jesi li umoran kada se vraćaš iz škole?

Psihosomatske reakcije (mučnine, trbobođe, glavobolje i sl.) izraženije su u učenika kontrolne grupe (52⁰/₀ K) nego u učenika eksperimentalne (44⁰/₀ E). I u jednih i u drugih reakcije su izraženije u srednjoj nego u osnovnoj školi.

Učenici i jedne i druge grupe podjednako su umorni nakon škole (samo 13% E i 11% K nisu umorni). Teško je odrediti u kojoj je mjeri umor psihosomatska reakcija učenika, a koliko rezultat opsežnoga nastavnog programa, velikog broj nastavnih sati i općenito realnom opterećenosti učenika školskim zadacima. Realno je očekivati psihosomatske reakcije kod učenika, ako se zna koliki broj osjeća strah od razreda i ima negativan odnos prema školi.

V faktor — briga o školi (domaće zadaće i testovi)

(Prema originalnom Schallerovu testu to je faktor VII)

Pitanja:

1. Misliš li da ti domaće zadaće uzima previše vremena?
2. Brinu li te školski testovi?

Prema odgovorima na ova pitanja veću brigu o školi vode učenici kontrolne grupe. Najviše brinu učenici grupe K upisani u I razred srednje škole (u proporciji od 93,3%). Kod eksperimentalne grupe veću brigu iskazuju učenici osnovnih škola (81,8% naspram 71,2% učenika srednjih škola).

Domaća zadaća uzima jednako mnogo ili previše vremena i jednima i drugima (65% E i 63% K). Testovi manje brinu djecu eksperimentalne grupe, što se djelomično može objasniti navikom na takav način ispitivanja učenika u njemačkim školama, kao i jednostavnijim načinom odgovaranja za učenike slabijeg znanja materinjeg jezika.

Umor koji su iskazali u velikoj mjeri učenici jedne i druge grupe odgovarajući na pitanje faktora IV povezan je i s opsegom domaćih zadaća koja uzima mnogo vremena učenicima.

VI faktor — inferiornost u školi

(Prema originalnom Schallerovu testu to je faktor VIII.)

Osjećaj inferiornosti mjeren je slijedećim pitanjima:

1. Imaš li problema s radnim tempom u školi?
2. Dogodi li se da imaš problema s davanjem pravilnog odgovora kad se u razredu postavi pitanje?
3. Dogđa li se da te suučeniči gnjave i maltretiraju za vrijeme školskih odmora ili na putu u školu?

U jednakoj mjeri neki se učenici i eksperimentalne i kontrolne grupe osjećaju inferiorni u školi (43% E i 44% K).

Obje grupe ispitanika bile su izjednačene po svome školskom uspjehu⁶ (broju ponavljača, lošim učenicima (ocjena dovoljan), srednjim učenicima (uspjeh dobar) i dobrim učenicima (uspjeh vrlo dobar, odličan) pa su podjednako imale problema s radnim tempom u školi i davanjem pravilnih odgovora na postavljena pitanja nastavnika.

U ovom faktoru najviše su nas zanimali odgovori na treće pitanje o maltretiranju za vrijeme školskih odmora ili na putu u školu. To je pitanje kojim provjeravamo stavove II faktora — odnos prema suučenicima. Jednaki broj učenika i grupe E i grupe K odgovorilo je na ovo pitanje negativno (80% E odgovorilo »nikada«, sličan broj doživljava neugodnosti »ponekad« (17% E i 15% K). Samo jedan učenik iz eksperimentalne grupe doživljava maltreti-

⁶ Školski uspjeh ocjenjivan je kao slab, srednji i dobar zbog razlika u sistemu ocjenjivanja između pojedinih vrsta škola i zemalja, a i stoga što neki roditelji (a još češće staratelji) nisu znali precizno odgovoriti na pitanje o uspjehu i ocjenama od 1 do 5. Ocjenom slab, srednje dobar ili dobar procjenjivao se ukupan dosadašnji školski uspjeh učenika.

ranje »često«, dok je pet učenika (5%) kontrolne grupe izloženo maltretiranju u vrijeme školskih odmora ili na putu u školu.

Upravo ta izjednačenost grupa u odgovoru na ovo pitanje potvrđuje zaključak dobiven rezultatima faktora II o dobroj prihvaćenosti djece povratnika u njihovim razredima, od njihovih razrednih kolega.

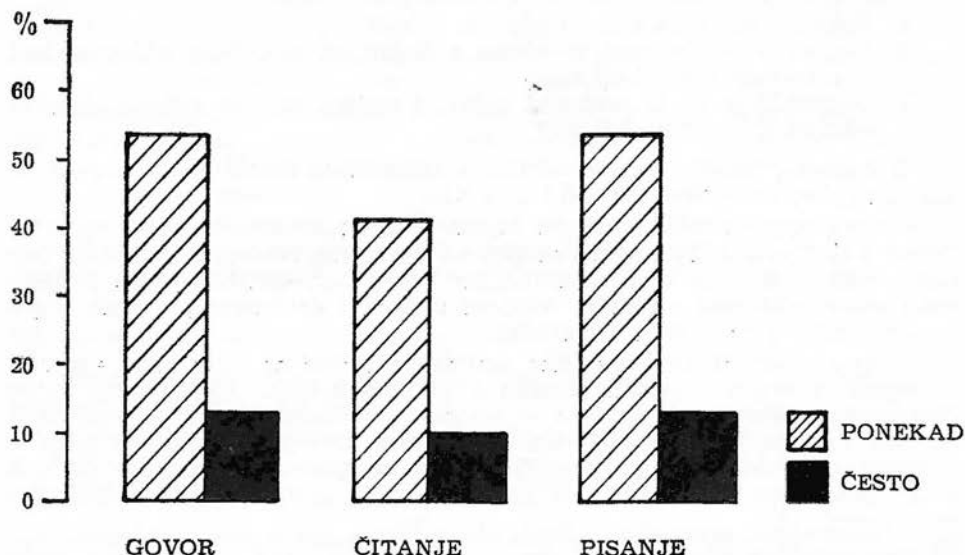
Školski problemi djece povratnika

Prikazane rezultate Schallerova upitnika upotpunit ćemo nekim odgovorima drugih upotrebljenih upitnika (demografski, Aschenbachov i Rutterov upitnik).

Po dolasku u Jugoslaviju velik broj djece povratnika (E) trebao je pomoć za savladavanje školskog programa (42%), u učenju materinjeg jezika (41%) i u snalaženju u novoj sredini (15%). Učenici neemigranti (K) u znatno su manjoj mjeri u posljednje tri godine trebali pomoć zbog nekog školskog problema (E 57%, K 22%) i to najčešće u svladavanju pojedinih predmeta. Pomoć za rješavanje školskih problema učenici u relativno malom broju slučajeva dobiju u školi i ona ovisi isključivo o dodatnom angažmanu pojedinih profesora. U ovom uzorku nešto je češće pomoć u školi pružena djeci grupe E (33% prema 26% grupe K). Pomoć u školi većinom su pružili razrednici (sedamnaestorici učenika), manje pedagozi (sedmorici) i nastavnici (sestoric), i vrlo rijetko školski psiholozi (samo trojici).

Predmeti koji pridonose najviše problema novodošloj djeci jesu hrvatski jezik (40%), povijest (12%) i zemljopis (7%). Matematika i fizika mnogima pravi probleme, ali u mnogo manjem broju no djeci kontrolne grupe (matematika je najteži predmet i s njom ima problema 32% K).

PROBLEMI S MATERINJIM JEZIKOM

Izvor: Anketa »Problemi djece migranata«

Problemi što ih djeca iskazuju općenito, ne samo oni vezani strogo uz školu, mahom počinju odmah po povratku u Jugoslaviju (70%) dok kod jednog dijela tek upisom u srednju školu (30%). Kod većine oni nestaju za godinu-dvije. Od problema vezanih uz školu najčešći je onaj s materinjem jezikom i s nastavnicima. Problem prihvaćanja od strane vršnjaka u razredu eksplicitno je navelo samo dva učenika grupe E. Problemi kontrolne grupe manje su izraženi i mahom nastaju početkom školske godine, odnosno upisom u srednje škole.

Nastavnici su, odgovarajući na pitanja Rutterova upitnika o ponašanju anketiranih učenika, poremećaje u ponašanju učenika i eksperimentalne i kontrolne grupe vezali uz »nepohađanje nastave iz trivijalnih razloga« i »markiranje iz škole«. Samo kod grupe E zapaženi su i problemi s govorom (teško izražavanje, mucanje i sl.). Analizirajući vrste problema (grafikon) vezanih uz znanje i savladavanje hrvatskog jezika primijetili smo da učenici-povratnici najviše poteškoća imaju s usmenim izražavanjem (37% »ponekad«, 9% »često«), manje sa čitanjem (29% »ponekad«, 6% »često«) i dosta s pisanjem (36% »ponekad« i 9% »često«).

Zaključak

Djeca jugoslavenskih migranata na radu u inozemstvu koja se zadnjih godina vraćaju u zemlju većinom su rođena u inozemstvu. Njihova socijalizacija zbivala se u dominaciji kulture zemalja imigracije.

Imigrantsko društvo utjecalo je i na socijalizacijski karakter porodice promijenivši kulturni identitet prve generacije migranata (roditelja) tokom boravka u inozemstvu (10). Glavna spona između djece u zemljama imigracije i jugoslavenske kulture ostale su dopunske škole. Provedenom analizom rezultata istraživanja stavova djece prema školi (koja su se vratila u Zagreb iz SR Njemačke) i ustanovljavanjem glavnih problema vezanih uz dolazak u novu školu pokušali smo valorizirati nastavne programe dopunskih škola kao pripreme za uspješno uključivanje u jugoslavenske škole. Glavne poteškoće u prve dvije-tri godine učenici imaju zbog nedovoljnog znanja materinjeg jezika. Nepoznavanje jezika često je razlog nesigurnosti učenika i poteškoća u praćenju nastave ne samo materinjeg jezika nego i drugih predmeta pa i uključivanja u razne izvanškolske aktivnosti. U našim školama ne postoji dodatno organizirano učenje materinjeg jezika pa pomoć djetetu ovisi o dobrovoljnoj inicijativi pojedinog nastavnika. Sveukupna pomoć pruža se djeci rjeđe nego što to traže ili očekuju. Uz neznanje materinjeg jezika, najteži predmeti u školi učenicima-povratnicima jesu povijest i zemljopis, dakle upravo predmeti koje slušaju u dopunskim školama. Razlike u odnosima učenika-povratnika i učenika kontrolne grupe prema školi pokazale su nam da djeca jedne i druge grupe imaju vrlo negativan stav prema školi a razloge treba tražiti u vrlo velikim zahtjevima koje nastavni programi pred njih stavljaju. Učenici-povratnici uvelike se žele vratiti u inozemstvo, posebice oni nesigurni, koji osjećaju strah od razreda, koji se osjećaju inferiornima u odnosu na suučenike i brinu se što ne mogu udovoljiti zahtjevima nastave. Povratnici se podjednako dobro uklapaju u grupe vršnjaka u razredu kao i ne-emigranti. Najveće probleme u školi općenito imaju učenici upisani u I razrede srednjih škola. Za obje grupe ispitanika to su iskustva prilagodbe na novu sredinu, i neke probleme nalazimo izraženije u učenika neemigranata nego u povratnika. Možda je razlog i to što smo uzorkom povratnika obu-

hvatili onu prilagodljivu i sigurniju djecu jer se od populacije povratnika (130 iz Njemačke u zadnje tri godine, poštujući i druge zadane uvjete) više od jedne četvrtine u međuvremenu vratila u Njemačku. Mnogima (većini) iz kontrolne grupe prijelaz iz osnovne u srednju školu prva je promjena škole i razrednih kolega u životu, dok je za većinu povratnika to drugo ili treće prilagođavanje na novu školu.

S obzirom da se djeca vraćaju u Jugoslaviju često bez jednog roditelja, a stariji i bez oba, a vraćaju se u životnoj dobi kada je obiteljski utjecaj na razvoj veliki, očekivali smo veće poteškoće i izraženije razlike u školskom radu i uspjehu eksperimentalne i kontrolne grupe.

LITERATURA:

1. Boos-Nünnig, U. »Die Zukunft der ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Kinder«, *Soziologische Revue*, H2, 1983, str. 129—139.
2. Burić, O. »Noviji tip nepotpune porodice: porodice čiji su hranioći otišli na rad u inostranstvo«, *Sociologija*, Beograd, 2. 1973, str. 245—271.
3. Čačić, J. »Francuzi, Jugoslaveni ili nešto treće?«, *Migracijske teme*, Zagreb, 3.1988, str. 249—265.
4. Downie, N. M. »Comparison between children who have moved from school to school with those who have been in continuous residence on various factors of adjustment«, *The Journal of Educational psychology*, 44.1953, str. 50—53.
5. Falik, L. H. »The effect of high geographic mobility on the academic and social adjustment of children to their school environments«, *Doctoral dissertation*. Wayne State University, 1966.
6. Fulgosi, A.; Fulgosi, Lj.; Knezović, Z.; Masnjak, E.; Metzging, A.; Zarevski, P. »Kome po latentnoj strukturi više sličje djeca naših radnika na privremenom radu u SR Njemačkoj: vršnjacima u Jugoslaviji ili SR Njemačkoj«, *Migracijske teme*, Zagreb, 2.1986, str. 5—15.
7. Jukić, Z. »Pokušaj ispitivanja učenika u jugoslavenskoj dopunskoj nastavi o poznavanju elemenata kulture naroda koji govore srpskohrvatskim, odnosno hrvatskosrpskim jezikom«, *Migracijske teme*, Zagreb, 2.1986, str. 15—37.
8. Jureša-Persoglio, Đ. »Istraživanje o vrijednosnim orijentacijama (vrednotama) srednjoškolske omladine-povratnika u gradu Zagrebu«, *Migracijske teme*, Zagreb, 1.1987, str. 43—65.
9. Katunarić, V. *Vanjske migracije i promjene u porodici*, knjiga 7, Centar za istraživanje migracija, Zagreb, 1978.
10. Klinar, P. »Sociološki vidiki multikulturalizma«, *Migracijske teme*, Zagreb, 2.1985, str. 73—84.
11. Kremer, M.; Spangenberg, H. *Assimilation ausländischer Arbeitnehmer in der Bundesrepublik Deutschland*, Königstein, 1980.
12. Lebon, A. »Les jeunes migrants dans la vie active en Europe occidentale«, *Studi emigrazione*, 61.1981, str. 29—39.
13. Pavlinić-Wolf, A.; Anić, J.; Ivezić, Z. »Jezik jugoslavenske djece koja žive u Švedskoj« (preliminarni rezultati sociolingvističkog istraživanja), *Migracijske teme*, Zagreb, 2.1986, str. 37—46.
14. Rakieten, H. »The reactions of mobile elementary school children to various elementary school induction and orientation procedure«, *Community Mental Health Journal*, 2.1966, str. 61—69.
15. Schaller, J. »Geographic mobility and children's perception of their school situation«, *Göteborg Psychological Reports*, Göteborg, 4, 21.1974.

16. Schaller, J. »Residential change and various factors of school adjustment«, *Göteborg Psychological Reports*, 2,21.1972.
17. Schrader, A.; Nikles, B. W.; Griese, H. M. *Die zweite Generation*. Sozialisation und Akkulturation ausländischer Kinder in der Bundesrepublik, Kromberg 1976.
18. Švob, M.; Matko, B.; Kutleša-Brčić, K. »Djeca migranata u našim školama«, *Pedagoški rad*, Zagreb, 1-2.1982, str. 43-56.
19. Švob, M.; Matko, B.; Kutleša-Brčić, K. »Djeca migranata u našim školama«, *Pedagoški rad*, Zagreb, 9-10.1983, str. 373-383.
20. Švob, M.; Kotarac, Z.; Ivezić, Z. »Ponašanje i odnos djece prema dopunskoj školi u Berlinu«, *Migracijske teme*, Zagreb, 1.1989, str. 21-27.
21. Vegar, B. »Neki aspekti u njegovanju govornog i pismenog izraza bilingvalnih učenika«, *Migracijske teme*, Zagreb, 1.1987, str. 93-101.
22. Widgren, J. The Situation of »Migrants of the Second Generation« in Europe. European Regional Project for Second Generation Migrants. ILO/UN DP. (RER/79/001/SEM/I-3) 1979, 27.
23. Young, L. I.; Cooper, D. H. »Some Factors Associated with Popularity«, *Journal of Educational Psychology*, 35.1944, str. 513-535.
24. Ziller, R. C.; Behringer, R. D. »A Longitudinal Study of Assimilation of the New Child in the Group«, *Human Relations*, 14.1961, str. 121-133.
25. Županov, J. »Roditelji i djeca u migraciji — jedna sociološka interpretacija«. *Rasprave o migracijama*, Zagreb: Centar za istraživanje migracija, 1979, br. 51, str. 7-27.

THE INCLUSION OF RETURNEE MIGRANT CHILDREN IN SCHOOLS

SUMMARY

The paper presents part of the results of the research project »Problems of Migrant Children«, conducted on a sample of returnee migrant children from the F. R. of Germany in Zagreb schools. Children between 10 and 15 years of age, who had lived at least five years in Germany and had returned to Yugoslavia in the last three years, were tested. The paper attempts to present the attitudes of returnee children, and of a group of non-migrant children, in regard to school and the basic problems encountered by children returning from abroad (from another school system) during their inclusion in Yugoslav schools. The basis of the analysis consisted in answers to a questionnaire of twenty original questions of the Schaller test, complemented with questions regarding difficulties in the use of the mother tongue, differences between German and Yugoslav teachers etc. The Schaller test measures attitudes of children to school. The posed questions constitute factors of a determined (positive or negative) relationship in regard to the individual situation: factor I tests the general attitude of pupils to school; factor II adaptation to fellow pupils; factor III fear of the class; factor IV psychosomatic reactions; factor V school work, and factor VI inferiority. The questionnaire results showed that returnee pupils, as well as the pupils in the control group, had an equally negative attitude to school; their inclusion in the class *milieu* is likewise the same, and there were no greater problems in being accepted by fellow pupils. Both groups sometimes felt inferior. Differences were present in the phenomenon of fear of the class (more pronounced in returnees), psychosomatic reactions to the school, and worry about the school (more pronounced in the control group). Returnee migrants mostly had problems with the mother tongue, history and geography, even though 86 out of 100 had attended supplementary schools in Germany.